

ŠKOLSKJE ZADAĆE

Ako promotrimo teme školskih zadaća, razabrat ćemo da su uglavnom dvovrsne: stručne, koje se najčešće nadovezuju na preduzetu građu iz školskih predmeta (najviše iz književnosti), i općenitije, koje obično obuhvaćaju misao jedne sentence, stiha, narodne poslovice, prirodne pojave itd. Onda još dolaze kalendarske teme: 1 decembar, majčin dan, dan mira, dan štednje itd. U prvoj grupi bile bi to teme kao: "Naši trubaduri o ženskoj ljepoti", "Lucić i Hektorović u našoj staroj književnosti", "Odakle je Vitezović uzeo motiv za svoj pjesnički dijalog", "Jadransko more kao izvor naše snage", "Naš narod kao vjekovni stražar na vratima Evrope" itd. itd. [...] U drugoj grupi — koja je najbrojnija — vidimo ovakvo blago: "Navik on živi, ki zgine pošteno", "Sve se može, kad se hoće", "O mucu grozdovi vise", "Ako ćeš biti gospodar pravi, uzmi nauk od malenih mravi", "Ako čovjek ne može biti lijep i bogat, može biti dobar i pošten"; — "Jesenje jutro u prirodi", "Lastavice su odletjele", "Zagrebačka okolica u proljeće" itd. itd.

O ovim temama (koje ovako poredane izgledaju kao spomenar provincijalne šiparice) teško da bi trebalo uopće nešto reći. Tim je malograđanskim natuknicama skoro suvišan svaki komentar. [...] Rekli smo već da ima i dobrih tema kao na pr.: "Ličnost i društvo", "Tehnika i čovjek", "Staleška i narodna država", "Materijalna i duševna kultura", "Kemija u službi čovječanstva", "Ideali vremena", "Razvitak radničke klase od XIX. st. do danas", itd. itd. Ali tu treba odmah istaknuti činjenicu da učenici imaju o gornjim temama (zaslugom škole) vrlo nejasne predodžbe. No, zato se pobrine nastavnik, da im propiše "dispozicije", kalup po kojemu će temu obraditi. Daci taj obrazac objeručke primaju, jer trebaju pomoć, a i znaju da nije nikako zgodno napisati drukčije no što nastavnik hoće. [...] Kod ovih dobrih tema treba naročito potcrtati i uočiti namjere škole. Svakome je odmah jasno da već i sami naslovi tih zadaća ukazuju na surovu tendenciju školske vlasti. Te teme mogu za napredne čak značiti upravo provokaciju, jer ih se time prisiljava da otvoreno kažu što misle o nekim "opasnim" pitanjima. Tako se prokazuju školskim vlastima. Upravo je nevjerojatno kako se često upotrebljavaju takove policijske metode.

Čitanke za gimnazije, srednje i druge više škole od 1918. do 1945.

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.22](https://doi.org/10.17234/9789533793467.22)

DUBRAVKA
ZIMA

Godine 1926. Antun Barac, u to vrijeme mladi profesor hrvatskog jezika i književnosti u zagrebačkoj Klasičnoj gimnaziji, u zagrebačkom je časopisu *Jugoslavenska njiva* objavio kratak polemički članak pod naslovom "Naša književnost i naše školstvo", u kojem je postavio smjelu tezu o gimnazijskom, odnosno srednjoškolskom poučavanju književnosti kao jednom od (glavnih) krivaca slaba interesa čitatelja za aktualnu hrvatsku književnost: naši književnici, tvrdi Barac, stvaraju dobro i mnogo, plodni su i smjeli, a suvremena nam je književnost po raznolikosti građe i po umjetničkim aspiracijama bolja od svih prethodnih perioda, no ipak ne nalazi put do čitatelja. Nezainteresirane čitatelje, smatra Barac, proizvodi nezainteresiran školski sustav, odnosno zastario i nefunkcionalan način na koji se književnost poučava u srednjim školama i gimnazijama. Barac u to doba predaje hrvatski jezik i književnost u srednjim školama osam godina: na sušačkoj se gimnaziji zaposlio upravo 1918, kada nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije hrvatski školski sustav u novu državu ulazi s etabliranom filološkom tradicijom poučavanja književnosti i s ambicijom da novim zakonom o školstvu unaprijedi, ako ne i reformira i modernizira tu tradiciju. No u godinama koje su uslijedile malo se toga pomaknulo; premda su i školske vlasti i

**PRILOG METODICI KNJIŽEVNOSTI
U SREDNJOJ ŠKOLI: UŽIVLJAVANJE
U DRAMU I ANALIZA HASANAGINICE**

*Prikazivanje književnosti
treba da vodi u sadašnjost, i to
obrađivanjem najnovijih pisaca, jer
najviše djeluje na mladež riječ, slika
i pjesma njihova vremena. Poznato
nam je iz školske prakse, da se
učenici teško zagrijevaju za knjige
iz prošlosti, pa, ako i čitaju, onda
možemo uzeti kao njihovu lektiru
tek onu književnost od ilirizma pa
dalje prema današnjoj književnosti.*

—
J. Demarin, *Nastavni vjesnik*, 1941–1942.

nastavnici nezadovoljni zastarjelim legislativnim i kodifikacijskim okvirom školskoga rada, priprema i izrada novih zakona o školstvu protekla se sve do pred kraj 1920-ih godina te su tri nova zakona (*Zakon o narodnim školama*, *Zakon o srednjim školama* i *Zakon o učiteljskim školama*) donesena tek krajem 1929. Ipak, nove nastavne osnove za različite tipove škola koje su efektivno regulirale poučavanje donose se i prije, s osrednjim rezultatima i ponegdje na veliko nezadovoljstvo hrvatskog nastavničkog kadra, posebice s obzirom na prešutno, pa i otvoreno privilegiranje srpske nastavne tradicije. U novu državu Hrvatska ulazi s formiranim srednjoškolskim obrazovnim okvirom prema kojemu se, uz regionalne modifikacije, više obrazovanje može postići u četirima tipovima viših škola: u građanskim školama, gimnazijama, učiteljskim i različitim stručnim školama, koje učenice i učenici mogu upisati nakon obvezne četverogodišnje pučke škole. Građanske škole traju četiri godine, gimnazije prema *Zakonu o srednjim školama* mogu biti nepotpune četverogodišnje ili potpune osmogodišnje, dok stručne traju tri ili četiri godine. Učiteljske pak škole traju četiri godine ili pet godina, a upisuju ih učenice i učenici nakon završene niže srednje škole. Prema nastavnim osnovama — koliko god različite bile za svaki od ovih tipova srednjih škola — nastavi materinskog jezika i književnosti posvećeno je najviše nastavnog vremena i najbrižnija ideološko-didaktička pozornost.

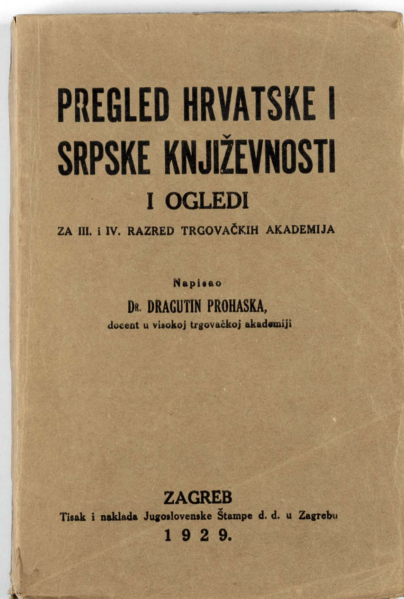
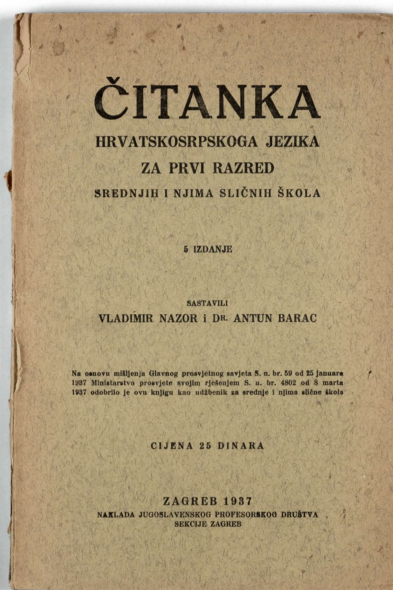
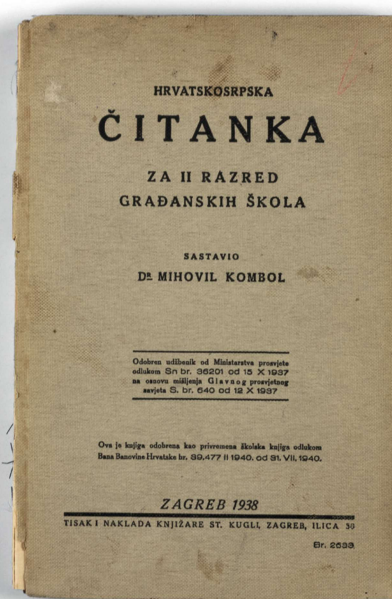
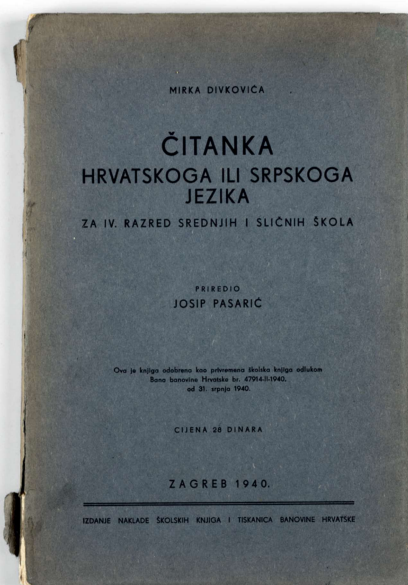
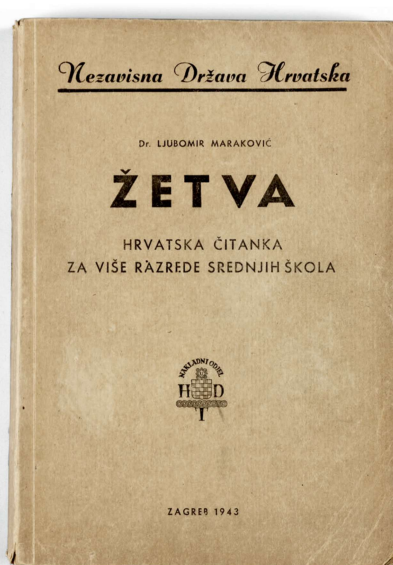
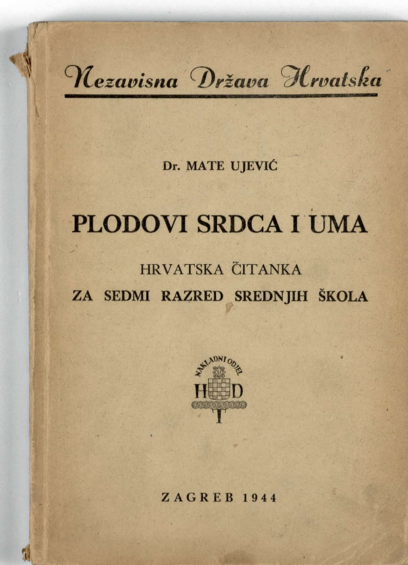
O kakvu je sustavu poučavanja književnosti riječ? Barčeva kritika odnosila se na neproporcionalan odnos književne prošlosti i sadašnjosti u nastavnom programu kao i na povlašćivanje filološkog pristupa kao glavnog metodološkog oruđa: memoriranje opsežne faktografije, filološka preciznost i ambicija da se obuhvati što je moguće više književnika i književnih opusa te zagovaranje ideologije bolje književne prošlosti. Dobar primjer takva književnog poučavanja srednjoškolske i gimnazijske populacije od 1918. do 1940. godine predstavljaju dvije čitanke autora Franje Petračića, filologa i srednjoškolskog i sveučilišnog profesora književnosti i klasične filologije, koji je svoje čitanke sastavio u drugoj polovici 1870-ih godina. Petračićeve čitanke do 1924. godine doživjele su osam izdanja, pri čemu su nova izdanja doradivali i priređivali Ivan Broz, Đuro Zagoda, Ferdo Ž. Miler, a u sedmom (1918) i osmom (1924) izdanju Josip Pasarić i David Bogdanović. Razvoj tih čitanke zorno reflektira promjene i procese promišljanja o novim načinima poučavanja književnosti upravo u ovome razdoblju, a osmo izdanje, objavljeno 1924. godine, iz temelja će promijeniti pristup, a donekle i sadržaj čitanke.

Oba dijela Petračićeve čitanke za više gimnazije, i poetika i stilistika i pregled povijesti, mijenjala su se sa svakim novim izdanjem, a najveći su put prevalile između sedmog i osmog izdanja: sedmo izdanje iz 1918.

reprezentira tradiciju austro-ugarskog poučavanja, zastupajući preciznost, sveobuhvatnost, afirmaciju, ako ne i apoteozu književnog kanona starije književnosti i naglasak na teoriji i reprodukciji činjenica, da bi se potom u osmom izdanju 1924. čitanka transformirala prema relaksiranom, gotovo modernom pristupu književnosti i kao umjetnosti i kao pedagoškoj cjelini, izostavljajući ili rekontekstualizirajući teorijske i interpretacijske odlomke, a povlašćujući neposrednu učeničku recepciju navođenjem cjelovitih tekstova i naprežući recepcijske kompetencije u konceptualnom pristupu pojedinim elementima poetike i književne teorije. Pregled književne povijesti u osmom izdanju završava opsežnim uvidom u suvremenu književnost (i hrvatsku i srpsku), uključujući dvije Krležine pjesme i odlomak iz Andrićeva *Ex Ponta*. Ta je čitanka jedina u analiziranom razdoblju predstavila Krležu srednjoškolskoj populaciji, pokazujući ne samo time nego i naporom uložnim u artikulaciju učenika kao subjekta, a ne objekta poučavanja, ambiciju da transformira i unaprijedi devetnaestostoljetni pristup književnom poučavanju.

Prve nove čitanke izrađene nakon raspada Austro-Ugarske i uspostave Države, odnosno Kraljevine SHS sastavljene su i objavljene u drugoj polovici 1920-ih godina. Nezadovoljni profesor Barac nedugo nakon objave spomenutog kritičkog članka dobiva priliku sam kreirati nastavna pomagala: već 1928. Vladimir Nazor pozvao ga je da zajedno sastave čitanku za II. razred srednjih škola. Nazor je već prethodne godine objavio čitanku za I. razred, a s Barcem će surađivati i u izradi čitanke za III. i IV. razred srednjih škola. Nazorove/Barčeve četiri srednjoškolske čitanke ostat će u uporabi sve do uspostave Nezavisne Države Hrvatske u proljeće 1941. Serija Nazorovih i Barčevih čitanke integrira, kako se čini, dvjaku književno-interpretacijsku autorsku nakanu: s jedne strane Barčevo iskustvo sa srednjoškolskom populacijom, s druge Nazorov ambiciozan zahvat u hrvatski, srpski, slovenski i svjetski književni kanon. Ipak, premda su Nazorove i Barčeve čitanke nesumnjivo pristupačnije, svježije i ambicioznije nego čitanke iz prethodnih razdoblja, ne doimaju se toliko modernijima. Pažljivo nastojeći na procesualnosti, razvoju učeničke motivacije i slobodi interpretacije Nazor i Barac sadržajnim građenjem koncepata i ideja, kombiniranjem proze i poezije, latiničice i ćirilice, autorskoga i folklornoga te nastojanjem da se pojedina tema predstavi različitim autorskim uvidima pokazuju kako vide modernizaciju književne nastave, odnosno povlašćivanje učenika, a ne građe u procesu učenja.

U drugoj polovici 1920-ih godina dvije je čitanke (za II. i IV. razred srednje škole) sastavio i Mihovil Kombol, koji balansira između kanonskog i praktičnog pristupa,

stavljajući težište na hrvatsku i srpsku književnost 19. i ranog 20. stoljeća, ali uvrštavajući i priloge koji obrađuju praktična znanja (zanati, trgovina, morsko ribarstvo). Uz Petračićeve, Kombolove i Nazorove/Barčeve čitanke u uporabi su i gimnazijske čitanke Mirka Divkovića nastale u 1880-ima, sastavljene poput udžbenika u kojem se tekstovima — proznim i pjesničkim — prate nastavni sadržaji iz drugih nastavnih predmeta (zemljopisa, povijesti, prirodoslovlja, ekonomije), dok se književna građa potiskuje i funkcionalizira.

Zanimljivo je spomenuti i poneku specijalističku čitanke, poput primjerice *Čitanke za gluhoonijeme* autora Viktora Mayera objavljene 1908. za upotrebu u višim godinama školovanja, u kojoj se zorno prikazuje aktualno stanje surdopedagogije početkom stoljeća, ali i poslije 1918. godine: simplifikacija sadržaja reflektira ideje o skromnijim intelektualnim dosezima djece sa slušnim i govornim poteškoćama. Godine 1940. čitanke za II. razred sastavio je sveučilišni profesor pedagogije Vlado Petz, a Vladimir Prestini i Ivo Škarpa sastavili su tijekom 1930-ih godina tri čitanke za tri razreda stručnih produžnih škola.

- 1 D. Prohaska, *Pregled hrvatske i srpske književnosti i ogledi za III. i IV. razred trgovačkih akademija*, Zagreb, 1929.
 2 V. Nazor, A. Barac, *Čitanka hrvatskosrpskoga jezika za prvi razred srednjih i njima sličnih škola*, Zagreb, 1937.
 3 M. Kombol, *Hrvatskosrpska čitanka za II razred građanskih škola*, Zagreb, 1938.
 4 M. Divković, *Čitanka hrvatskoga ili srpskoga jezika za IV. razred srednjih i sličnih škola*, prer. J. Pasarić, Zagreb, 1940.
 5 Lj. Maraković, *Žetva. Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola*, Zagreb, 1943.
 6 M. Ujević, *Plodovi srca i uma. Hrvatska čitanka za sedmi razred srednjih škola*, Zagreb, 1944.

Pregledamo li pažljivije čitanke za srednje škole i gimnazije korištene od 1918. do 1940. godine, uočavamo nekoliko zajedničkih naglasaka prisutnih u svim analiziranim čitankama: s obzirom na obrazovno-nastavnu i jezičnu državnu politiku, a i hrvatsku obrazovnu tradiciju, sve čitanke ravnomjerno zastupaju latiničku i ćirilčku grafiju te nastoje održati ravnotežu tekstova iz hrvatskog, srpskog i slovenskog književnog kanona, uz očitu podzastupljenost slovenske književnosti, koja se uglavnom (ali ne i isključivo) ne prevodi, već donosi u izvorniku opremljena rječnikom. Sve čitanke — neke izravnije, a neke implicite — književno poučavanje koriste i kao rodoljubno-nacionalno-državnoideološko obrazovanje, uvrštavajući tekstove ili fotografije aktualnih kraljeva (Petar I, Aleksandar I. i Petar II. Karađorđević), nacionalne himne i obilje domoljubnog, povijesnog i nacionalno-idealizacijskog sadržaja. Nadalje, u čitankama se na različite načine testira, ali i proizvodi književni kanon, a kao najzastupljeniji suvremeni književnik nada se Vladimir Nazor, čiji se oveći izbor iz proze i poezije prezentira u svim čitankama bez iznimke, čak i u njegovim vlastitim, pri čemu je Nazor kao sastavljač srednjoškolskih čitanki ipak nešto diskretniji nego prilikom sastavljanja pučkoškolskih, u kojima po brojnosti dominiraju njegovi tekstovi različitih provenijencija. Nazorova popularnost kao čitanačkog autora neće jenjati tijekom cijeloga proćavanoga razdoblja, što možemo tumačiti dvama razlozima: prvo, Nazorova je književnost izrazito prikladna i dostupna upravo u kontekstu književnonastavne prope-deutike; drugo, izravna, eksplicitna nacionalna emotivnost čini njegovu književnost atraktivnom i u nacionalno-mobilizacijskom i mitologizacijskom smislu.

Književni se kanon hrvatske književnosti u čitankama uspostavlja u rasponu od Gundulića, čija se “Himna slobodi” navodi u većini čitanki, preko preporodnih pisaca do književnosti s početka 20. stoljeća, dosežući ipak rubno i suvremenu književnost. Folklorni žanrovi — pripovijetke, poezija, kraći prozni oblici — obilno su zastupljeni u svim čitankama.

Većina se sastavljača vodi načelima postupnosti u obrazovanju, od poznatoga prema nepoznatomu i od pojedinačnoga prema općemu, a posebna se kreativnost ogleda u naslovljavanju i strukturiranju pojedinih cjelina unutar čitanaka, u kojima se zrcale navedena načela.

Tako primjerice Nazorove/Barčeve čitanke pojedine cjeline naslovljavaju metaforičkim, konceptualnim nazivima (u čitanci za II. razred cjeline su primjerice imenovane kao “Na rodnoj grudi”, “Širom svijeta”, “U carstvu priča” i “Između neba i zemlje”, dok su u čitanci za IV. razred cjeline “Naš narod i njegov jezik”, “Za mudrošću i ljepotom” te “Kroz zbilju života i pjesničke sne”). I naposljetku, sadržajno i autorski nastava književnosti u periodu od 1918. do 1945. dosljedno potiskuje, ako ne i ignorira ženski udio u književnosti, kulturi i društvu uopće; sadržajno idealizacijom muških vrлина časti, hrabrosti, etike vjernosti i prijateljstva i naglašavanjem isključivo muškog elementa u povijesti, a autorski posvemašnjim ignoriranjem ženske književne kreativnosti. Od autorica u poneku je čitanku jednim ili maksimalno dvama priložima uvrštena Ivana Brlić-Mažuranić, a uz nju Jagoda Truhelka, Selma Lagerlöf, Ela Kranjčević s uspomenom na supruga te Izidora Sekulić. Tek će u razdoblju Nezavisne Države Hrvatske Mate Ujević u svojim čitankama neznatno povećati ženski udio, no tek brojem uvrštenih autorica, ali ne i sadržajem. U svim čitankama od 1918. do 1945. dominira prikaz majčinstva kao jedine ženske uloge, s tek rubnim udjelom drukčijih ženskih likova i to mahom u folklornoj književnosti. Ipak, treba odati priznanje Kombolovoj čitanci za IV. razred srednje škole (1938b), koja uz uobičajenu idealizaciju majčinstva sadrži i kratak i suzdržano polemičan članak M. Raushenplat pod naslovom “Žena u različnim zvanjima”.

Nakon uspostave NDH početkom travnja 1941. relativno brzo nastaju nova nastavna pomagala: već u svibnju prosvjetna vlast naručuje — ili, kako to formulira Mate Ujević u pogovoru svojim čitankama, naređuje autorima — izradu novih čitanki. Već iste godine izlaze čak četiri različite gimnazijske, odnosno srednjoškolske čitanke — *Prve brazde* autora Mate Ujevića za I. i II. razred srednjih škola, zatim *Sjetva*, čitanka za III. i IV. razred srednjih škola koju je Ujević priredio u suradnji s Pavlom Tijanom i Vjekoslavom Štefanićem, *Žetva* Ljubomira Marakovića za više razrede gimnazija te Ujevićevi *Plodovi srca i uma* za više razrede srednjih škola. *Sjetva* će biti revidirana i nanovo objavljena 1943. kao dvije različite čitanke: *Knjiga radosti* za III. razred srednjih škola te *Sjetva* za IV. razred srednjih škola. Maraković pak 1943. ponovno objavljuje *Žetvu* u drugom, bitno proširenom i revidiranom izdanju.

Tih sedam čitanki nastalih i korištenih za vrijeme NDH na zanimljiv način nastoje artikulirati odmak od čitanki i uopće nastavnog programa iz prethodnog razdoblja, ali istovremeno integrirati moderniji pristup nastavi književnosti koji se razvija u 1930-im godinama. Danak ideološkom discipliniranju ustaških vlasti obojica autora plaćaju uvrštavanjem autorskih priloga ključnih figura ustaške vlasti, Ante Pavelića i Mile Budaka, a Ujević još dodatno i uvrštavanjem cjelovita teksta "Načela ustaškog pokreta" u svim svojim čitankama.

I Marakovićeve i Ujevićeve čitanke — uz izuzetak uvrštavanja ustaških sadržaja koji se u kontekstu čitanačke cjeline doimaju zlokožno, pa i zastrašujuće — djeluju moderno i recepcijski promišljeno, a autorska se osobnost i autoritet poznavatelja književnosti kod obojice autora ogledaju u samouvjerenosti i pragmatičnosti kojima se zacrtava hrvatski književni kanon. Marakovićeva teorijska oprema — osnove poetike i interpretacije — pregnantna je, ali i u dijelovima izrazito oportuna. Ujevićeva čitanka za više razrede *Plodovi srca i uma* ambiciozan je književnopolijesni kompendij čiji je prikaz suvremene književnosti razmjerno uzak i političko-ideološki izrazito oprezan, a čitanke za niže razrede naglasak stavljaju na raznolikost tekstova i ravnotežu u zastupljenosti starije i suvremene književnosti. I Maraković i Ujević uvrštavaju više Natorovih priloga, čak i u izdanjima iz 1943, nakon što autor krajem 1942. odlazi u partizane, što upućuje na Natorovu književnost kao propedeutički i nacionalnomobilizacijski izrazito podatnu, neovisno o ideološkim okvirima unutar kojih se poučava.

U vrijeme dok srednjoškolke i srednjoškolci u dijelu hrvatskog prostora pod vlašću NDH koriste ambiciozne Ujevićeve i Marakovićeve čitanke na oslobođenom su teritoriju obrazovne okolnosti za njihove vršnjake bitno nepovoljnije. Od godine 1943. organiziraju se različite vrste osnovnih škola i tečajeva, partizanske su gimnazije radile u Otočcu, Glini, Čazmi, Rujevcu i drugdje, a gimnazijsko je obrazovanje organizirano i u zbjegu u egipatskom El Shattu, pri čemu su se za gimnazijsko poučavanje, prema dostupnim izvorima, koristila priručna nastavna sredstva, kao i predratne, pa i Ujevićeve i Marakovićeve čitanke uz izbacivanje ustaškog sadržaja.

Književno poučavanje od 1918. do 1945. može se sumarno interpretirati kao razdoblje promišljanja, nastojanja na promjenama i modernizaciji onoga tipa književnog obrazovanja koji se percipirao kao zastario i nefunkcionalan te usmjeravanje prema modelu snažnije učeničke uključenosti i jačanja učeničke recepcijske kompetencije, a istovremeno i kao prostor ideološkog i akulturacijskog djelovanja u svim državnim zajednicama koje to razdoblje obuhvaća: Državu i Kraljevinu SHS, Kraljevinu Jugoslaviju,

NARODNI JEZIK I KNJIŽEVNOST U SREDNJIM ŠKOLAMA

Već ovdje [u 5. razredu, tj. 1. gimnazije] treba istaknuti, a to se odnosi i na onu gramatičku građu, koja će se uzimati i u daljim razredima, da se učitelj mora kloniti svakog stručnjačkog predavanja i iznošenja filoloških metoda i lingvističkih načela, jer to nije posao srednje škole. Sva škola s cijelom svojom naučnom građom ima samo tu svrhu, da oblikuje mladenački duh u neku – da tako rečem – glatku, zaokruženu formu na kojoj ne smije biti niti izbočina niti brazgotina [...]. U tom slučaju suviše je svako akademiziranje i filologiziranje. "Ne od filologije već od filologa da nam se osloboditi", veli jednom zgodom pedagog Fr. Drtina.

—
V. Petz, *Nastavni vjesnik*, 1923.

Nezavisnu Državu Hrvatsku. Zanimljivo je primijetiti da u svim tim državnim organizacijama u čitankama "preživljavaju" isti pisci, da većina sastavljača upravo nastavu književnosti vidi kao prikladan prostor za politizaciju poučavanih, da sve čitanke povlašćuju predodžbu tradicionalne, junačke muškosti, da sve one potpuno jednako potiskuju žensku kreativnost i uopće ženski društveni lik te da je u nastavnom procesu u svim ideološkim artikulacijama u ovom razdoblju uvjerljivo najzastupljeniji (premda možda ne uvijek i najomiljeniji) autor Vladimir Nator.